

ДИНАМІКА НАСЛІДУВАННЯ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ

Постановка проблеми

Початковим етапом розвитку творчих здібностей є дошкільний вік, протягом якого основним шляхом розвитку творчості дитини є залучення її до продуктивної творчої діяльності, яка стимулюватиме розвиток здатності неординарного погляду на знайомі речі та раціонального їх використання.

Соціальна ситуація розвитку дошкільників вимагає від них орієнтації на дії дорослого та наступної їх імітації, за яку дитина отримує схвалення. Включення дошкільника у продуктивну творчу діяльність є одним із способів залучення його до соціального досвіду та одночасно виявлення його активності у схвалюваній дорослими ситуації.

Короткий аналіз сучасних досліджень

У сучасних вітчизняних дослідженнях Ковальова А.Г., Мухіної В.С., Обухової Л.П., Субботського Є.В, Просецького В.О., Шаповаленко І.В. детально розглянуті проблеми структури, механізмів, функцій наслідування у дошкільному віці [2, 4, 5, 7, 8, 10, 11], з одного боку, з іншого Дружинінін В.М., Кульчицькою О.І., Моляко В.О., Музикою О.Л., Хазратовою Н.В., визначені особливості прояву та розвитку творчих здібностей у різні вікові періоди [1, 5, 3]. Проте недостатньо з'ясованим залишається питання переходу від наслідувальної діяльності до самостійної творчості, що вперше з'являється у дошкільному віці [1, 8]. На нашу думку, шлях розвитку творчих здібностей дошкільників визначається умовами, характером наслідування та особливостями переходу до самостійної діяльності, проте не будь-яке наслідування переходить у творчість.

Формулювання завдань дослідження

Попередньо ми ставимо завдання визначити причини, умови, механізми переходу від свідомого досконалого наслідування дошкільників до самостійної творчої діяльності з елементами наслідування.

Однією з основних потреб дошкільника є потреба у визнанні, або схваленні з боку найближчого соціального оточення [3, 4]. На задоволення цієї потреби спрямована майже вся наслідувальна активність дитини, адже дошкільник отримує похвалу тільки за правильне повторення зразків, що їх демонструє доросла людина. На певному етапі розвитку, поряд із потребою у схваленні з боку дорослого, з'являється необхідність схвалення дитини однолітками, для якого вже недостатньо досконалого копіювання дій зразка. Виникає припущення, що дошкільники наслідують дії тієї дитини, яка демонструє правильний та ефективний зразок діяльності. При зміні умов ігрової та продуктивної діяльності

213

для збереження авторитету, а відповідно і визнання з боку однолітків, дитина повинна весь час демонструвати нові зразки поведінки, які будуть наслідуватися іншими. Таким чином, дитина опиняється в умовах, що вимагають творчої діяльності, або принаймні, використання нових прийомів знайомої діяльності для виконання поставленого завдання.

Доведення потребує гіпотеза, що умовою та основною причиною переходу дитини від наслідування до самостійних творчих дій на початкових етапах виступає потреба у визнанні не лише з боку дорослих, а й з боку однолітків, яка переходить у ціннісну регуляцію творчої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Наслідування не є сталим, впливаючи на розвиток інших феноменів, воно розвивається у декількох напрямках: від некритичного, глобального до творчого, від неусвідомлюваного до свідомого, від повного наслідування діяльності іншого до самостійного виконання з елементами наслідування [8, 11].

Таким чином, механізмом розвитку творчих здібностей та обдарованості у дошкільному віці виступає творче наслідування, що характеризується такими ознаками:

- Усвідомлюваність та вибірковість як здатність критично ставитись, до зразків, що їх пропонують дитині та здатність відбирати ефективні.
- Суб'єктність, що проявляється у відстоюванні власного способу виконання діяльності, здатності переносу способів наслідування з одних видів діяльності на інші, усвідомлення дитиною розвитку власних здібностей.
- Емоційна насиченість – переважання позитивних емоцій при виконанні завдань творчого характеру та в процесі виконання діяльності на відміну від пересічних дітей, які позитивні емоції переживають в більшій мірі при отриманні позитивного результату.

Для підтвердження цієї гіпотези було проведено та ще планується провести ряд експериментів. Специфіка вивчення наслідувальної діяльності у дошкільному віці полягає у неможливості застосування традиційних психометричних методів, оскільки використання опитувальників вимагає від досліджуваних високого рівня усвідомлення власних дій. Наявні психолого-педагогічні опитувальники та анкети здебільшого орієнтовані на вивчення проблем ідентифікації школярів з батьками та вчителями, що обумовило вибір експерименту як методу дослідження.

Дослідження полягало у створенні окремих експериментальних ситуацій, які передбачали виконання дітьми продуктивної творчої діяльності, із включеним спостереженням. Основні засади та принципи проведення експериментального дослідження:

1. Мета дослідження: вивчення особливостей наслідувальної діяльності дошкільників в ситуаціях успіху чи неуспіху (конфлікту соціальних вимог та

власного досвіду, когнітивного дисонансу) в процесі продуктивної творчої діяльності.

2. Вибір змісту продуктивної діяльності (ліплення) обумовлений особливостями психічної та сенсомоторної активності дошкільників – пластичні матеріали легше піддаються зовнішнім впливам та корекції (на відміну від малювання), що дало дітям можливість змінювати продукт протягом виконання діяльності, а експериментатору – спостерігати динаміку наслідування та творчих дій протягом експерименту.
3. Випадковий критерій відбору досліджуваних. Групи досліджуваних склалися випадковим чином: критерієм відбору в більшості випадків стало бажання дитини виконувати діяльність (ліплення), що забезпечувало позитивну мотивацію виконання завдання і виключало ситуацію „примусу” та „зовнішнього мотивування”.
4. Кількісний та якісний склад експериментальних груп, що склалися із 5 - 6 дітей. В малій соціальній групі міжособистісні стосунки в процесі виконання діяльності стають більш прозорими для вивчення. Крім того, спостереження не може ефективно охопити більшу кількість досліджуваних. На підвищення інтенсивності та ефективності взаємодії дітей в процесі експерименту впливало їх взаємне розташування – навколо одного стола із достатньою кількістю спільного робочого матеріалу, що забезпечувало можливість його вільного вибору.
5. Планування та організація експериментів здійснювалася з врахуванням можливості їх легкого відтворення у навчально – виховному процесі в умовах дитячого дошкільного закладу. У зв'язку із цим підбір дітей здійснювався випадковим чином для кожного експерименту, повторна участь окремих дітей може свідчити лише про стійке бажання виконувати продуктивну творчу діяльність („Мені подобається ліпити”, „Я і вдома ліплю”).

Дослідження проводилось на базі дитячого дошкільного закладу №30 міста Житомира та включало три експерименти, у яких зміна умов наслідувальної діяльності була обумовлена варіюванням заданих ролей, а також ступенем поінформованості та рівнем оволодіння виконуваного завдання. В кожній експериментальній групі було виділено декілька ролей:

„вчитель” – дитина або дорослий, що навмисно неправильно виконували діяльність, але на яких необхідно було орієнтуватися, „уміла” дитина, яка правильно виконувала діяльність, інші виконавці.

Перший експеримент був спрямований на перевірку гіпотези щодо вибіркості наслідування старших дошкільників та вивчення особливостей наслідування при виконанні знайомої діяльності, з якою знайомилися за місяць до експерименту (ліплення лебедя). Другий експеримент був поставлений для з’ясування особливостей відбору зразків для наслідування при виготовленні

215

нового продукту (ліплення фруктів). Особливостями організації обох експериментів стало введення таких ролей: дитина - „вчитель”, що заздалегідь була навчена неправильному способу виконання діяльності, але якій дорослий надавав повноважень „вихователя”, що має вчити інших дітей; „уміла” дитина, роль якої дорослим не афішується, але яка спеціально навчена правильному способу виконання діяльності. Таким чином, основним завданням цих експериментів стало вивчення здатності дошкільників вибирати зразки для наслідування, що їх демонструють однолітки, у продуктивній творчій діяльності

Основним завданням третього експерименту стала перевірка положення про здатність старших дошкільників появляти вибіркості наслідування в умовах, коли роль „невмілого вчителя” виконував дорослий – вихователь при виконанні малознайомої діяльності.

Ми ставили завдання з’ясувати, чи можуть діти старшого дошкільного віку критично ставитись до зразків діяльності та відбирати ефективні.

В результаті досліджень було з’ясовано, що дошкільники здатні подолати авторитет дорослого та орієнтуватися у своїй діяльності на „умілий” зразок і переважно наслідують діяльність однолітків.

Були отримані такі результати:

1. Наслідування старших дошкільників в більшості випадків мало характер частково та повністю усвідомлюваного. В рамках цього дослідження основна увага зверталась на особливості усвідомленого наслідування. Діти цієї групи об'єктом для наслідування обирали „умілу” дитину, визнаючи правильність виконання нею поставленого завдання та демонструючи готовність та позитивну мотивацію наслідування, що виражалось у висловлюваннях типу: „Мені подобається за нею повторювати”. Крім того, дошкільники відокремлюють зімітовані рухи та елементи від продуктів власної творчості – діти підкреслюють індивідуальність, оригінальність окремих деталей або самостійність прийомів виконання дій. Характерно, що при цьому діти демонструють вищий рівень виконання діяльності, що свідчить про ефективність наслідування як механізму оволодіння новими формами досвіду.
2. Рівень усвідомлення наслідувальної діяльності зростає із зростанням досвіду виконання діяльності в певних умовах. Діти, які повторно брали участь в експерименті, демонстрували вищий рівень усвідомлення наслідувального характеру власної діяльності, порівняно із тими, хто вперше зіткнувся із такою формою роботи (в III серії дослідження). Усвідомлення наслідування призводить до формування спрямованості діяльності відповідно до дій дитини - орієнтира, що скорочує час орієнтувальної фази виконання діяльності.
3. Про вибірковість наслідування як здатність дошкільників критично ставитись до зразків, що пропонуються, свідчить вибір об'єкта для наслідування. Розвиток вибіркової наслідування (незалежності поведінки) визначається рівнем усвідомлення завдання, ступенем оволодіння діяльністю та здатністю критично ставитися до зразка діяльності. Є.В. Субботський визначає незалежність поведінки

як „уміння та бажання діяти... відповідно до власного, особистого досвіду, що втілює в собі соціально цінні, схвалювані та засвоєні дитиною програми

та норми поведінки” [7] та протиставляє їй глобальне наслідування як тотальне відтворення всіх зразків, що демонструються ззовні. Оскільки терміни „глобальність” та „незалежність поведінки” ,на нашу думку, недостатньо чітко відбивають сутність виділених форм наслідування, ми вважаємо можливим говорити про некритичне наслідування як форму недиференційованого наслідування, за якої дитина відтворює всі пропонувані їй зразки без врахування їхньої правильності, доцільності, ефективності; та вибіркоче наслідування, за якого дитина здатна проявляти критичне ставлення до демонстрованих зразків та відбирати з них найбільш доцільні.

Табл. Особливості вибіркочості та рівня усвідомленості наслідування дошкільників у творчій діяльності

Критерій аналізу	Серія / кількість випадків наслідування		
	I	II	III
Кількість досліджуваних	6	5	6
<i>Наслідування „вчителя”/ „неуспішного дорослого”:</i>			
Формальні показники	1	2	-
Виконання д-ті	1	3	-
Поведінкові прояви	1	1	-
<i>Наслідування об’єктивно успішної дитини:</i>			
Формальні показники	5	2	4
Виконання д-ті	5	4	5
Поведінкові прояви	3	3	2
Вербальні реакції			2
<i>Наслідування іншого зразка</i>			
Формальні показники			
Виконання д-ті	2	1	2
Поведінкові прояви		4	
<i>Усвідомлене наслідування</i>	-	1	2
<i>Частково усвідомлене наслідування</i>	1	2	2
<i>Неусвідомлене наслідування</i>	2		1

4. За критерієм вибіркочості як здатності критично ставитися до демонстрованих зразків діяльності можна говорити про три типи наслідування у продуктивній творчій діяльності дошкільників: некритичне (глобальне), вибіркоче та творче наслідування. Більшість дітей старшої

групи проявляли вибірковість наслідування, орієнтуючись на „умілу” дитину з різною мірою повноти відтворюючи демонстрований зразок.

- Як свідчать дані табл., наслідування „умілої” дитини групою дошкільників виявлялось за критеріями формального наслідування зовнішніх атрибутів діяльності (вибору кольору, якості матеріалу та в більшій мірі – кількості та форми деталей), особливостей наслідування виконання діяльності (стиль та прийоми виконання діяльності, особливо на етапі оцінки результату діяльності).
- Для початкових етапів виконання завдання характерною була орієнтація на діяльність „вчителя” з поступовою переорієнтацією на спосіб та прийоми діяльності „умілої” дитини.
- Характерним свідченням вибіркової наслідування дошкільників є використання декількох зразків для наслідування (використання іншого зразка для наслідування), проте імітування діяльності іншої дитини обов’язково поєднувалось з орієнтацією на діяльність „умілої” дитини.
- Своєрідним проявом вибіркової наслідування може вважатися емоційна реакція дітей на виконання вихователем ролі „вчителя”, що демонструє неправильний зразок діяльності – загальна розгубленість, здивування, що загальмувало виконання діяльності, подолання якого забезпечила діяльність „умілої” дитини, що зайняла „порожню нішу” взірця.
- У продуктивній творчій діяльності дошкільники здатні проявляти критичність та вибірковість наслідування по відношенню до зразків діяльності тільки у 6 років, на відміну від простого маніпулювання предметами, у якому незалежність поведінки чітко проявляється вже на 5-тому році життя [10]. Такі способи виконання діяльності є ще нестійкими, оскільки діти часто вагаються при виборі зразка для наслідування (змінюють зразок наслідування, не починають виконувати діяльність, поки не остаточно не виберуть дитину - орієнтира)

5. Окремо слід охарактеризувати особливості діяльності дітей, що продемонстрували самостійне виконання діяльності на рівні творчого наслідування:

- Такі діти (в нашому дослідженні – переважно хлопці та „умілі” дівчата) починали роботу разом із „вчителем”, керуючись попередньою інструкцією, проте переконавшись у неправильності дій останнього, переходили до власного способу виконання, іноді свідомо наслідуючи раціональні прийоми діяльності та ідею окремих деталей у інших дітей.

218

Прояви творчості на цьому етапі виявляються на рівні окремих деталей (ручки, ніжки у колобка), елементів оздоблення, окремих прийомів діяльності.

- При виконанні завдання діти демонстрували прийоми діяльності, які в цілому знайомі всім, але в ситуації дослідження не використовувалися ніким з членів групи (розігрівання пластиліну, виготовлення окремих деталей). Такі дії можна вважати проявами стратегій ефективного здійснення діяльності як основної умови творчості.
- В ході дослідження було виявлено декілька механізмів збереження дитиною високої самооцінки у ситуації фрустрації, викликаній демонстрацією неправильного зразка „вчителем”. Деякі діти вдавалися до психологічного захисту у формі переформулювання завдання у випадках неприйняття неправильного зразка (не хочу так робити) та нездатності виконати поставлене завдання (через невдале виготовлення ведмедика дитина називає його чебурашкою). Перша форма може розглядатися як продуктивна, якщо використовується як тактика, а не стратегія діяльності. За інших умов вона, як і друга форма, виступають як компенсація невміння дитини, а отже, не сприяють розвитку здібностей, оскільки не забезпечують виконання завдання.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Отримані результати дають змогу стверджувати, що виконання продуктивної творчої діяльності вимагає високого рівня усвідомлення змісту

та прийомів наслідування як основи самостійного виконання діяльності. Старші дошкільники у продуктивній творчій діяльності здатні проявляти не тільки вибірковість наслідування, а частково переходити до творчого наслідування, яке ми розглядаємо як початковий етап власної творчої діяльності. Провідним чинником формування творчих здібностей у дошкільну віці є соціальний фактор, а саме, вплив найближчого соціального оточення дитини – батьків та вихователів.

Наведені результати не претендують на повне висвітлення проблеми і потребують подальшого узагальнення, зокрема планується вивчити проблеми наявності чи відсутності явища переносу ефективних прийомів наслідування при переході до іншого виду діяльності, впливу зовнішньої оцінки на особливості наслідування та власної творчості дошкільників з метою підтвердження гіпотези про суб'єктність та ціннісну регуляцію творчої діяльності вже у дошкільному віці.

Література:

1. Дружинин В.Н. психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
  2. Ковалев А.Г. О стадиях подражательной деятельности ребенка // Вопросы психологии личности. Сборник статей / Под ред. Е.И. Игнатъева. – Гос. уч.-пед.изд-во Министерства просвещения РСФСР., М., 1960. – 214 с.
- 219
3. Музика О.Л. Ціннісна свідомість і розвиток обдарованості. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 24 с.
  4. Мухина В.С. Детская психология. – М., Просвещение, 1986.
  5. Обухова Л.Ф. Детская психология: теория, факты, проблемы. – М., 1998.
  6. Одаренность и ее выявление у детей дошкольного возраста: Метод. рекомендации. / О-во „Знание” Украины: подгот. В.А.Моляко и др. – К., 1993. – 104 с.
  7. Популярная психология для родителей / Под ред. А.А. Бодалева. – М., Педагогика, 1988. – 256 с.
  8. Просецкий В.А. Психология подражания// Автореф. дис. на соиск. степ доктора психол. наук., Орел, 1973.
  9. Психология одаренности детей и подростков: Учеб. Пособие для студентов... / Под ред. Н.С.Лейтеса. – М., 2000. – 336 с.
  10. Субботский Е.В. Некоторые особенности отношения ребенка к партнеру при выполнении программ поведения // Вопросы психологии, 1974. – №5. – С. 156 – 162.

11. Шаповаленко И.В. Формы и функции подражания в детском возрасте. Автореф. дисс... канд. психол. наук. – М., 1988. – 24 с.

В статье рассматриваются особенности подражания как основы развития творческой деятельности в дошкольном возрасте. Представлены результаты экспериментального исследования избирательности подражания старших дошкольников в продуктивной творческой деятельности. Одним из условий перехода подражания в творчество является высокий уровень его осознанности и избирательности.